

कलकत्ता बडोबजार रामदयाल कटरामेश्वराम
धनभगत श्रीदर्शभगत के छापाखाने मुद्रांकित
वासतलागली नेश्वरवाहिरला लवली के लान
मे श्रीराधावल्लभाश्रय पंडित श्रीयदुनाथमिश्र
शाल्विसंगृत मिदंपुलकं सन १२५३ संवत् १६३
माघशुक्लपंचमी श्रृंगोचनिर्णयदीपिका*

॥ ❀ ॥ आगणशायनमः ॥ ❀ ॥

❀ श्रीराधावल्लभाश्रित शास्त्रीयदुनाथमिश्र ❀

❀ पण्डितवर्यो हि विजयतु तराम् ❀

❀❀❀

ॐ सत्यमानन्दब्रह्म

अथ ब्राह्मणस्वरूपवर्णनं ॥

ॐ नमः । देवेवर्षतियज्ञविप्लवरूपावज्राश्रमवर्षानिहैः
सीदत्पालपशु स्त्रियात्म शरणं दृष्टानुकं प्लुतस्त्रयन्
चत्वार्यैक करेण शैलम वलोलोलोहिलिध्रं यथा
विभ्रत्गोष्ठमपान्महेदमद्भित्प्रो यान्नइन्द्रो गवां । १ ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं ब्राह्मणस्य च ॥

भुत्वा सुकृतिनो लोके लोभिरप्युत्तमां गतिं ॥ २ ॥

द्वीपं ॥ की । वारो मध्यतटं ॥ द्वीपोत्यतिर्यथा ॥ सूर्यः
॥ मेरुं प्रदक्षिणी कर्त्स्नं अर्द्धां पृथ्वीं प्रकाशति अर्द्धां
तमसा आदृणोति तदा भगवदुपाश्रनोपचिताति क्रा
न्त पुरुषप्रभावः प्रियव्रतो राजा सूर्यरथ समवेगेन

ज्योतिर्मयस्येन रजनीमपि दिनं करिष्यतीति प्रति
 ज्ञां कृत्वा सप्तवारं द्वितीयं सूर्य्य इव सूर्य्यमनुपत्य
 क्रामत् । यस्मिन् चरणनेमि परिखाताः सप्तसिन्धव
 आसन् ॥ यैरेवसिन्धभिः पृथिव्याः सप्तद्वीपाः कृताः ॥
 तेषु ॥ जम्बू ॥ १ ल्यक्ष २ शालम लि ३ कुश ४ क्राञ्च ५
 शाकद्वीप ६ पुष्कर ७ ॥ संज्ञकाः ॥ तेषां पूर्वस्य यदि
 स्तारमानं चत्तरतस्ततो द्विगुणेन विस्तारमानेन परि
 मानं ॥ तसिन्धुभ्यो वहिः समरचिताः ॥ तथा ॥ सि
 न्धुभ्यो वहिरेकै कशोद्वीपाः ॥ एवं द्वीपानामपि वहिः
 ॥ सिन्धवः ॥ सप्रिय व्रतोराराजा ॥ वहिष्मतीगर्भं जा
 ननुगता नात्मजान् ॥ अग्निध्र १ इधमजिहु २ यज्ञवाह
 ३ हिरण्यरेत ४ धृतपृष्ठ ५ मेधातिथि ६ वोन्ती होत्र ७
 संज्ञकान् यथासंख्येन एकैकस्मिन् द्वीपे एकैकमधिपतिं
 विदधे ॥ इति भागवते पञ्चमे ॥ जम्बूद्वीपे तथाग्निध्रं
 राजानं कृतवान् पिता ॥ पूषद्वीपे चरश्चा पितेन
 मेधातिथिः स्मृतः ॥ शालमलेतु वपुष्मन्तं ज्योतिष्
 मन्तं कुशाक्ये ॥ क्राञ्चद्वीपे द्युतिमन्तं हव्यं शाकाक्ये
 कृतं पुष्कराधिपति श्वैव सवनं कृतवान् सुतं । इति
 मार्कण्डे पुराणे ॥

मनेरहं चारसिन्धोदकस्य जम्बूद्वीपं प्राङ्मुराचा
 व्यवर्थाः ॥ अहोऽन्यस्मिन् द्वीपे पटक्कस्य यास्ये चार
 चोराम्बुधीनां निवेशः ॥ द्वयोर्द्वयोरंतरमेकमेकं समु
 द्रयोर्द्वीपमुदाहरन्ति ॥ इति सिद्धान्तशिरोमणि ॥ ❀
 जम्बूद्वीपो मया प्रोक्तो लक्ष्यो जनविस्तृतः ॥ समानेन
 प्रमाणेन वेष्टितो लवणाभसा ॥ सागरस्य सुतैरखान्वे
 षणे परितो मही ॥ खनद्भिः कल्पिता विप्रद्वीपाश्चष्टौ
 महार्णवे ॥ अर्णप्रस्थाञ्चन्द्रशल्कः सिंहलावर्तनैतथा
 ॥ पञ्चजन्यस्तथामन्दहरिणोरमणकाक्षयः ॥ लंकेति
 कथिता विप्रजम्बूद्वीपस्य तेऽन्तराः ॥ इति पद्मपुराणे ॥
 १२० अध्याये । पूषद्वीपं प्रवक्ष्यामि शृणु वीरः स्थायन
 द्विज ॥ यन्मानजम्बूद्वीपस्य तथैव लवणोदधेः ॥ ततो
 द्विगुणमानोऽसौ पूषद्वीपो महामते ॥ पूषद्वीपस्तथै
 वासौ संवेष्ट्य लवणोदधिं ॥ जम्बूजम्बूप्रमाणोऽस्ति द्वी
 पस्यातिरस्तद्वः ॥ पूषो नाम महाभागश्चर्णवर्णः ॥ त्रि
 धामध ॥ पूषे वर्षाणि सप्तैव ॥ सुभदं यवसं ॥ शिवं ॥
 अमृताक्षमशरन्तानि क्रमादभयमित्यपि ॥ पूषो नाम
 महाद्वीपो यः पूज्यस्तु शंकरः ॥ पूषे विषादयो मर्षास्त

त्वारोलोकसंसताः ॥ मगाश्चमसकाश्चैवमानसानन्द
 गास्तथा ॥ मगात्राक्षणभूयिष्ठाः स्वधर्मा निरताः द्विज
 । मशकेषुतुराजम्याधार्मिकाः सर्वकामदाः । माभ
 सेचमहाभागवैश्यकर्म्मनिषेविणः ॥ मन्दगेषुतथाशूद्रा
 शूराधर्म्मार्यनिश्चिता ॥ * — * * — * * — *
 पूणद्दीपसमानेनसमुद्ग्रेणावृतोवह्निः ॥ ईक्षुरसजलेनैव
 नानारत्नरताद्विज ॥ * — * — * — * — *
 शास्त्रमलोपितथाद्दीपः पूजाद्विगुणमानतः ॥ चतुर्लक्ष
 योजनेनसुरोदेनावृतोमहान् ॥ यच्चवैशाखमलोनाम
 द्विलक्षयोजनोच्छ्रिता ॥ दीपपूजातिकरोवृक्षः सुपथे
 नकृताल्लयः ॥ तच्चवर्षाणिसप्तैवकथ्यन्तेचसुरोचन ॥
 तच्चविषादयोवर्णाः क्रमाद्भामानिविभक्ति ॥ आद्यः सु
 तधरोवर्णस्ततोवीर्यधरः स्मृतः ॥ वसुधरस्तृतीयस्तु
 चतुर्थस्तुर्धरः ॥ सधर्ते सोममात्मानं भगवन्तं यज
 न्ति हि ॥ सुरोदं परिबेध्यायततो द्विगुणमानतः ॥ * ॥
 कुशद्दीपो घृतोदेनसमानेनावृतोद्विज ॥ कुशस्तं वोमहा
 नवृक्षोद्दीपपूजातिकरोति च ॥ जाज्वल्यमानो दीप्तैव
 प्रहज्ज्वलनराशिवत् ॥ तच्चवर्षाणिसप्तैवसमानाणि
 यमायतः ॥ तच्चविषादयोवर्णानामांतरभृतोद्विज ॥

कुशलः प्रथमो वणः कोविदस्तु द्वितीयकः ॥ अतिमुक्त
 तृतीयस्तु चतुर्थः कुशलः स्मृतः ॥ तैसर्वे ज्ञानसंपन्ना
 ज्ञातवेदस्वरूपिणः ॥ भजन्ते भगवन्तं वै कर्मा कौशल्या
 जिनः ॥ * — * — * — * — * — * — * — * — *
 घृतोदात्ततथा द्वीपो द्विगुणक्रोचसंज्ञकः ॥ क्षीरोदेन
 समानेन वेष्टितो ब्राह्मणवर्षभ ॥ क्रोचनामगिरिर्यत्र द्वीप
 व्यातिकरो महान् ॥ क्षीरोदेनाभिगिक्रयसततं वीचि
 संचयः ॥ वर्षाणितत्र सप्तै न सप्तै वगिरयस्तथा ॥ विप्रा
 दयस्तथा वर्णाः व्यातानामांतरैण तु पुरुषः प्रथमो वर्णः ॥
 द्वितियोऽष्टमः स्मृतः ॥ तृतीयाद्रवितो नाम देवसंज्ञ
 चतुर्थकः ॥ मूर्तिं जलमयीं विष्णोर्ध्यायन्ति च यज
 न्ति च ॥ * — * — * — * — * — * — * — * — *
 एवं परस्तात् क्षीरोदात्तशकद्वीपो द्विजवर्षभ ॥ आयासे
 न सविज्ञेयो द्वाचिंशल्लक्षयोजनः ॥ दधिमंडोदकेनैव
 समानेन स सिंधुना ॥ परितो भाति तच्छालिशको नाम
 महोरुहः द्वीप व्यातिकरः श्रीमान् वासयन् द्वीपमेव तं
 वर्षाणितत्र सप्तै वपुरो यव ॥ मनोयवौघस्तानीको वेप
 सानो विद्याधारश्चमारिष ॥ बहुरूपश्च वरेको गिरयो
 पि च सप्त वै ॥ ईशानः चक्षुर्गण्डवत्संभद्रो महानसह ॥

शतकेशवनामाचसहस्रलोतएवच । देवपालोपिसमे
 बतेः र्षसीमाप्रवर्तकाः ॥ नद्यःसमेवबिख्याताआयुर्द्धा
 ध्यानव्याद्विज ॥ सहस्रश्रुतिःपंचनरी ॥ निवृत्तिरपरादि
 जविख्यातोभय सृष्टिश्च महापुण्यामहाफला विप्राद
 यस्तथावर्णाःख्यातानामान्तरेणतु ॥ आद्योऽवृत्तव्रतो
 नामततःसत्यव्रतःसूतः ॥ दानव्रतानुव्रतौचतुर्थ
 श्रवचतुर्थकः ॥ भगवंतंवायुरूपंभजंतेचयजंतिच । *
 शाकद्वीपेश्वराःविप्राःवेदवेदान्तपसुगाः ॥ नाज्यक्ष
 मानास्तपसासाक्षात्सर्व्यसमाःद्विज ॥ सर्वयज्ञेषुतो
 येषुआहुकर्मविषेतःपूजनीयाःप्रयत्नेनवक्ताका
 रगोनैधैः ॥ * — * — * — * — * — * — *
 तथैवदधिमण्डोदात्तपरस्तात्पुष्करोमहान् । द्विगुणे
 नप्रमाणेनद्वीपस्वादोदकेनतु ॥ परिवीतःसमानेन
 सिंधुनाब्राह्मणर्षभ ॥ यच्चपुष्करमत्युच्चंज्वलज्वलनसं
 निभं । द्वीपव्यातिकरंयच्चसहस्रायुतशोभितं । य
 दाङ्गरासनंविश्वसृजस्तु प्रजापतेः । तच्चसंज्ञांतरंना
 स्तिवर्णानांब्राह्मणर्षभ । आदुदकस्तपरतोलोकास्तो
 काचहोगिरिः ॥ लोकस्तथाप्यलोकाश्चकथ्येगिरिरव
 स्थितः । आयामविकारेपृथ्वीपंचाग्रतकोटिदोजना ।

तस्याश्वतुर्यभागोयंलोकालोकाचलोगिरिः । तस्यो
परिष्ठास्यत्वारोगजेंद्राःसुमहावक्त्राः ॥ नियुक्ताब्रह्म
णाभक्तिकरैराकृष्यसंस्थिताः ॥ भगवानपितृवैवविश्व
क्सेनादिभिर्बृतःपार्षदप्रवरैर्ब्रह्मन्भुजैर्बहुभिर्बुद्धितैः
ततोयोगेश्वरगतिर्योगिनांप्राप्यमुतमं । स्थानंभगवतः
साक्षात्शेतद्वोपदृश्यते ॥ इतितेकथितंब्रह्मन्भूगो
लस्यचवर्णनं । यद्दृश्यनुयातस्त्तभूगोलस्यानुवर्णनं ॥
प्रदक्षिणोक्ततातेनसशैलवनकानना ॥ ससागराचसद्वो
षासवर्षाचवसुंधरा ॥ * — * — * — *

। * । इतिपद्मपुराणे१३१अध्यायः ॥ * ॥

जम्बूद्वीपोतमेक्षेत्रेभारतखण्डोतमोतमे ॥ शाकद्वीपे
श्वराविप्राश्चागताःविष्णुपूजिताः । सूर्यरूपारूपो
निष्ठाःसान्ताःसंतापवर्जिताः।कृष्णोऽनपूजिताःसर्वे
ब्राह्मणाब्रह्मवादिनः ॥ द्वाकयांसहरभागाशांवरोगा
पनुतये ॥ पूजिताब्राह्मणानित्यंकृष्णेनाद्भुतकर्माणा ।
तथायोध्यापुरेविप्राःशाकद्वीपनिवासिनः । रामेनपूज
ताःसर्वेमुदारामाख्यमेधके । * — * — * — *
यथाहभगवान्वासःपुराणेष्वेवविदुष्वयं ॥ शावंप्रतिम
द्वागातदेहैकमनमृणु । * — * — * — *

श्रीभेदद्यास उवाच ॥ शृणु ध्ये मुनयः सर्वे वृतांतं मया
 स्य च ॥ कथयामि सुमारेतनानाद्भुतमयं शुभं । १ ।
 दक्षिणे च विहारस्य पार्श्वे शिवनदी शुभा ॥ सीमा मग
 धदेशस्य ज्ञातव्या मुनिभिर्मुदा ॥ २ ॥ उत्तरे गंडकी सी
 मा हरिहरो यत्र पावनः ॥ दर्शनात् पापवज्रलं द्रंगच्छति
 तत्क्षणात् ॥ ३ ॥ पश्चिमे चारुण्यमो भोजदेशसमी
 पतः ॥ सीमा मगधभूदेवाः शोभनाः पश्चिमी मता । ४ ॥
 सूर्यपूरं पूर्वं भागे मर्त्यादादि जसतमाः ॥ गंगाया दक्षि
 णे भागे मानवानां सुखास्यदं । ५ ॥ जामवती सां वसाता
 पद्मवत परायणा ॥ पद्मपत्राच्छादनं च चातुर्मासे कृतं
 तया । ६ ॥ मातृणां दर्शनार्थां यपुराणां चोत्तम द्विजाः
 ॥ पुत्रस्य दृष्ट्वा सौंदर्यं जातो मनसि मन्मथः ॥ ७ ॥ तेनैव
 दर्शनेनैव शां वस्य चमहोत्तमः ॥ कुष्ठरोगश्च देहेषु जा
 तो वीरस्य वैसुराः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा नारायणस्तत्परयमा
 रुद्धस्तत्वरं । शक द्वीपं च गतवानरूपचारोग्यहेतवे ॥
 ९ ॥ आदित्यः पूजयित्वा च विष्णुं द्वापुराधिपं । आ
 युर्व्यं दधरान् विप्रान् गृहीत्वा चतुरो द्विजान् । १० ॥
 प्रत्यागमना च क्रेत्यापयित्वा द्विजान् त्रये ॥ द्वारकां स्वीयन्
 नरीश्वरस्य निषेदेन दाता ॥ ११ ॥ शां वस्य चमहोत्तमं कृत्वा

रोग्यद्विजोत्तमाः । श्रीकृष्णपूजिताः संतोमगधंजसु
 हसुका । कृष्णेनपूजिताविप्राः साक्षात्सूर्यसमा
 द्विजाः । अतोयज्ञादिब्राह्मदौपजनोयाः द्विजोत्तमाः ॥
 १२ । शाकद्वीपोद्भवाविप्राः सर्वरोगनिवृत्तये ॥ वत्स्यं
 निमगधेमान्याः प्रजाभिः सततं द्विजाः । १३ ॥ शाक
 द्वीपद्विजाः पुज्याः आयुर्वेदपरायणाः । नवकक्षाः भ
 विष्यतिकलिशेषावधिद्विजा । १४ ॥ जानादेशेगमि
 ष्यंतिजीवनोपायहेतुना ॥ ब्राह्मणाः सर्वदातृष्टावेद
 वेदान्तपारगाः । १५ ॥ अग्रहायणमासस्यशुक्लपष्ट्यां
 द्विजोत्तमाः ॥ सूर्यव्रतंकरिष्यंतिसदामगधवासिनः ॥
 १६ । गंगादक्षिणकच्छेचग्रामोवैकुण्ठसंज्ञकः । यत्रदेवो
 महादेवोनोलकण्ठोविराजते । १७ । नीलकण्ठप्रशा
 देनतपस्याः प्राणिनोजनाः । भविष्यतिनदारिद्र्येवैकुं
 ठपरवासिना । १८ । नरहनरामपुरौसमीचीनौ
 कलौयुगे ॥ धरामरनिवासंचतयोर्मध्येभविष्यति ॥
 १९ । सृग्वामोतरंरम्यंधर्मारण्यमितिचतुतं । गणैश्च
 तुभिर्भगवानमहेशस्तरतिष्ठति ॥ २० ॥ षष्टिवर्षसह
 स्राणिकाशोवासेषुयत्फलंतत्फलंनिसिवाद्देवकलौ
 रदूरसंज्ञके ॥ २१ ॥ गाभिदेशस्यपूर्वेचचियोजनयति

क्रमे । सिद्धाश्वमेधमहादेशः पञ्चक्रोशात्मको मतः ॥ ११ ॥
 । चतुरस्रोत्तरामवेदोलोकपातकखण्डिनो । विवा । या
 वासुमये श्रीरामेण विनिर्मिता । १२ । आग्नेशो वसन्ते
 यत्तथा आग्नेशो वरः ॥ स्नानेन दर्शनेनैव लोकानां
 वाप्यखण्डनं ॥ २३ ॥ रामवामनयोरेखाप्रसिद्धाद्वयं
 जातिभिः । सिद्धाश्वमेधमहापुण्ये पुराजाताः द्विजातमा
 ॥ २४ ॥ भोजदेशे पुण्यतमः ब्राम्हणसंघातमोतमः ॥ जन
 दोसपुराख्यस्य युगादौ संभविव्यति । १५ ॥ प्रापशो वै
 ण्णवास्तुचनिवत्स्यन्ति सुधाम्नि काः ॥ यावद्विष्णुः पृथि
 थांच यो यो दृशा दृशे च त्यास्यति ॥ २६ ॥ जरासंधन
 रुद्धानां नृपानां लक्षसंयुजां । तारणार्थं शरण्यानां मा
 रणार्थं च भूपतेः ॥ २७ ॥ याचकद्विज रूपेण युगादौ
 कपटनच । भीमसेनेन सहितो राजगृहं पुरा गतः ॥ २८ ॥
 ॥ गमनकाले भोजपुरे दिनमेकमुवास ह । महिमान् सो
 अरेशस्य ज्ञात्वा लौकैश्च पूजितः ॥ २९ ॥ तदयधिकथ्य
 तेलोकैर्जगदोषपुरं महत् । यावत्कृष्णः कथा लौके
 पुण्यां विधाः वसति ततः ॥ ३० ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे
 नक्षत्रखण्डे कीकटद्विजांतरवर्णिमण देशवर्णनं चत्वारिंश
 ॥ भाष्यमन्त्राजयेष्टाद्वयं कृष्णं निबोधम । विष्णु ।

चिकेत स्त्रिमधुस्त्रिखणः षडङ्गवित्त्वेददित्त्र्योत्रियो
योगीश्वेष्टश्चात्रकृतव्रतः । शाकद्वोपोद्गताविप्रास्त्रैमा
न्याकृतव्रताः पुजनोद्याः प्रयत्नेन शाकक्षात्पूर्य्यद्वापराः
२॥ कृत्विक्षस्त्रीयदौहित्रजामातृस्त्रुरस्तथा ॥ शिष्याः
संबन्धिनश्चैव मातृपितृरताश्च ये ॥ ३॥ एतान्तिमन्त्रपेच्छ
द्वेपूर्वेऽत्तान्प्रथमं वृत् ॥ ब्राह्मणानपितृपुष्टार्धमनुकल्पे
ष्वनुतमान् ॥ ४॥ मित्रध्रुककुनखीकीवश्यावदन्तास्तथा
द्विजाः ॥ कन्यादूषयिताबन्धिवेदोभाः सोमविक्रयो ॥
५॥ अभिशस्तस्तथास्तेन पिशुनो ग्रामयाजकाः ॥ भृत
काधायकस्तद्वत्भृतकाधायकश्च यः ॥ ६॥ परपूर्वा
सपतिश्चैव मातृपित्रोस्तथोभक्तः ॥ विशलीपतिपोष्टाच
ट्टषलीपतिरेव च ॥ ७॥ तथा देवलकश्चैव आर्हन्ति
केचन ॥ अथ मेन्धिवधः सल्लान्त्र्योत्रियादोत्रिमन्त्र
येतु ॥ ८॥ कथयोच्चतदेवेषां नियोगान्पितृदैवितान् ॥
प्राङ्मुखान्भोजयेद्विप्रान्देवानामुभयात्मकान् ॥ ९॥
पितृमातामहानां च भोजयेच्चाप्युदन्मुखान्पितृदैवेनि
योज्यास्तेसूर्य्यरूपाकृतव्रताः ॥ १०॥ इति श्रीवि
ष्णुपुराणेपितृयज्ञारंभे ब्राह्मणानयने ब्राह्मणपरिचाम

सङ्क्रान्ताभाध्यायः ॥ पुनश्च ॥ श्रीशिवोवाच ॥ शाकदोषे
 खरस्यापिभक्ष्यस्यसुमहात्मनः ॥ सप्तैवतेनयस्तेषांददौ
 वर्षाणिसप्तमः ॥ १ ॥ जलदश्चकुमारश्चसुकुमारोमणी
 वक्त्रः ॥ कुसुमोदःसुमोदाकिसप्तमश्चमहाद्रुमः ॥ २ ॥
 तत्संज्ञान्येवतत्रापिसदावर्षान्यनुक्तमात् ॥ पचापिपव्यं
 ताःसप्तवर्षविच्छेदकारकाः ॥ ३ ॥ पूर्वेतत्रोदयणि
 रिर्जलाधारस्तथापरः ॥ तथारैवतकःस्थामस्तथैवा
 स्तोगिरिर्दिग्ज ॥ ४ ॥ अन्निकोयस्तथारम्यःकेशरोप
 र्वतोत्तमः ॥ शाकस्तत्रमहान्बृक्षःसिद्धगंधर्वसेवितः
 ॥ ५ ॥ यत्तत्रवातसंस्पर्शादाल्हादोजायतेपरं ॥ तत्र
 पुन्याजनपदाश्चतुर्वर्ण्यसमन्विताःनघश्चात्रमहापुन्याः
 सर्वपापभयापहा ॥ सुकुमारीकुमारोचनलीनीरेणु
 कोचया ॥ इक्षुश्चधेनुकाश्चैवगभस्तीसप्तमीतथा ॥ अ
 वंत्ययुतसस्तत्रचतुर्नघोमहामुनेमहीधरास्तत्रसन्तिपुन
 सोवसहस्रसः ॥ ताःपिवन्तिमुदायुक्ताःजलदादिषु
 येस्थिताः ॥ ६ ॥ सर्वेषुतेजनपदाःस्वर्गादभ्येत्यमे
 दिनीं ॥ धर्महानिर्नतेष्वस्तिनसंहर्षःपरस्परं ॥ ७ ॥
 मर्यादाद्युतक्तमोनापितेषुदेशेषुसप्तसु ॥ नगाश्चनान
 धाश्चैवमानसामंदरास्तथा ॥ स्वधर्मनिरतावेदाध्ययन

वारणादित्यर्थः ॥ मगावाक्ष्णभयिष्टामागधाचविषा
 क्षदा ॥ वैशाखमानसाक्षे सांशुद्राक्षे सांतुमंदगाः ॥
 १२ ॥ शाकद्विपेतुतैर्विष्णुः सूर्य्यरूपधरो मुनेयथोक्तै
 रिज्यते सम्पक्कर्मभिर्नियतात्मभिः ॥ १३ ॥ शाक
 द्वोपस्तुमैत्रेयचोरोदेनसमंततः ॥ इति विष्णुपुराणे
 द्वे तियांशे पंचमाध्याये शाकद्वोपस्य वाक्ष्णोपक्रमः ॥
 ययं हि पुण्यकर्माणो द्रष्टव्याश्च शुभार्थिभिः ॥ ये रत्ना
 र्कस्थपूजायां येषां चैव रप्रदीतनयं विद्विमां विष्णोर्ना
 म्नाशाम्बुदतिश्रुतं ॥ चंद्रभागातटे चापि मया सूच्ये'नि
 वेदितः ॥ तेनाहंप्रेषितश्चात्र उतिष्ठ ध्वं व्रजामहे ॥ ते
 तमुचुस्ततः शाम्बमेवमेतन्नसंशयः ॥ अस्माकमपि देवे
 नयाख्यातं पूर्वं मेव हि ॥ अष्टादशकुलानो ह मगानां
 वेदवादिनां ॥ यास्यन्ति च त्वया सार्द्धं यच्च संनिहितो
 रविः ॥ सोऽनुगृह्यत तत्तलानि दशचाष्ठकुलानि च ॥ आ
 रोप्य गरुडं शाम्बु रितः पुरमभ्यगात् ॥ सोऽत्येनैव तु
 कालेन प्राप्नोमि च वने पुनः ॥ कत्वा ज्ञांतारवेः शान्तः कु
 त कृत्ये निवेदयत् ॥ रविशोभनमित्युक्ता प्रसन्नः शाम्बु म
 ब्रवीत् ॥ मम पजाकराक्ष्ये ते प्रजानां शान्तिकारकाः ॥
 मम पूजाविधानोक्तां करिष्ये मम नोनुशां ॥ मम पुत्रेण

पुनःश्चिन्तानतेकाचिद्भविष्यति । इति शास्त्रपुराणेशाक
 द्वीपमाक्षणेपाख्यानपंचविंशतमोऽध्यायः ॥ २५
 शान्तेनाच ॥ अहोसभायास्त्वाघयाश्चकृतपुण्याश्चतेस
 दा ॥ पूजायां येरतार्कस्थयेषां चैव वरप्रदः ॥ पर्याप्तं सूर्य
 सेवैषामिह चामुत्र कंफलं । अनित्ये सति मानुष्ये देव
 पूजारता हि ये ॥ किंतु चिन्तयतः सूर्यं चिन्तयित्वा तु
 याजकान् ॥ ज्ञानं प्रति तथा चैषां हृदये नात्र शंसयः ।
 मोक्षवेदिन ये वै ते कर्मयोगसमाश्रिताः ॥ यद्यप्यो भग
 वानसूर्यः फलपुष्पमनोरमैः ॥ इति शास्त्रपुराणेशाक
 द्वीपमाक्षणेपाख्याने ॥ *** — * — * — ***
 मोक्षवेदिन इत्यत्र अन्यथारूपं हित्वा स्वरूपेणावस्थिही
 ति मुक्तिरिति भागवते द्वितीये वर्णिता मुक्तिमाचतुर्वि
 धा ॥ सालोक्यसामिष्यसारूप्यसापुज्यमुक्तीनां पर्यवसा
 नस्वरूपे भगे ज्योतिर्मये सच्चिदानन्दानंतविभुयापके
 परब्रह्मपरमात्मरूपे यत्तच्छब्दनिर्दिष्टं मोक्षस्वरूपं ॥
 सत्यं ज्ञातमनन्तं ब्रह्म ज्ञानं दयः प्रधानं सत्येति वाक्याव
 लम्बनेन सर्वे वेदायत्यदमास नंतीत्यनेन वेदवेदान्तपा
 रगास्तेजःस्वरूपाः सूर्यप्रभामंडलस्थाः इत्यर्थः ॥ * —
 माक्षणेकी ॥ ब्रह्मसंघातः ॥ ब्राह्मणसमुद्भवदेवभाष

इतिसेदनी । ब्राह्मणः ॥ पुं ॥ ब्रह्मणोविप्रस्यप्रजा
यतेर्वाचपत्यं ॥ ब्रह्मवेदस्तदधीतेवा ॥ सः । इतिभ
रतः ॥ तत्पर्यायः ॥ द्विजातिः ॥ अग्रजन्मा ॥ भूदेवः
॥ वाडवः ॥ विप्रः ॥ इत्यमरः ॥ द्विजः ॥ सुत्रकंठः ॥
ज्येष्ठवर्णः ॥ अग्रजातकः ॥ द्विजन्मा ॥ वक्रजः ॥ वेद
वासः ॥ नयः ॥ गुरुः ॥ इतिशब्दरत्नावली । ब्रह्मा ॥
षट्कर्मा ॥ द्विजेत्तमः ॥ इतिराजनिर्घंटः । अयं
सर्व्ववर्णेष्टः ॥ ब्रह्मणोमुखाज्जातः । पृथ्वीपेत्रा
ह्मणसंज्ञा ॥ हंसः ॥ शालमलीद्वीपे ॥ अतिधरः ॥ कुशद्वी
पेकुशलः ॥ क्रौंचद्वीपे ॥ गुरुः ॥ शाकद्वीपे ॥ ऋतव्रतः ॥
पुष्कद्वीपे ॥ सर्व्वे एकवर्णाः । ब्राह्मणस्यशास्त्रनिरु
पितधर्मास्त्वयः ॥ अध्ययनं ॥ यजनं ॥ दानं च ॥ जीवि
कास्त्वयः ॥ अध्ययनं ॥ याजनं ॥ प्रतिग्रहं च ॥ अय
माश्रमचतुष्टयान्भवति ॥ यथा ॥ ब्रह्मचारी ॥ गृह
स्थः ॥ वानप्रस्थः ॥ सन्यासी । इतिभागवतेप्रमान्यतर
मस्ति ॥ ब्राह्मणलक्षणं ॥ यथा ॥ जात्याकुलेनवृतेन
स्वाध्यायेनश्रुतेनच ॥ एभिर्युक्तोहियस्तिष्ठेन्नित्यं स
द्विजवच्यते ॥ इतिवन्हिपुराणं ॥ पुनस्तल्लक्षणं ॥ विमु
क्तं सर्व्वसगेभ्योमुनिमाकाशवत्स्थितं ॥ अं वमेकवचं

अतंतं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ जीवितं यस्य धर्माय धर्मः ।

रत्यर्थमेव च ॥ अहोरात्राश्च पुण्यं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ।

॥ निराश्रिपमनारंभं निमस्कारमस्तुतिं ॥ अक्षोणं

क्षोणकर्मणं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ इति महाभारते

मोक्षधर्मे ॥ * — * — * — * — * — * — *

ओक्त्वैकं रुवाच ॥ वेदानामीश्वरं प्राकुरथ तं यत्किं

मतपरं ॥ तं वेदा ब्राह्मणमुखेनानाधर्माः प्रकाशिताः

यो धर्मे ब्राह्मणानां हि सा भक्तिर्मम पुष्कला ॥ तया

हं तोषितः श्रीशः संभवामि युगे युगे ॥ ऊर्द्धं तु चिबृतं सूचं

सुधवानिर्मितं शनैः ॥ तंतुत्रयमधोवृतं यज्ञसूचं विदुः

बुधाः ॥ त्रिगुणतदग्रं यथ्युक्तं वेदप्रवरसंमितं ॥ शिरो

धराद्वाभिमध्यः तपष्टाद्वर्षपरिमाणकं ॥ यजुर्वेदानाम

भिमतं सामगानामयं विधिः ॥ वासस्कां धेनविधृतं यज्ञ

सूचं बलप्रदं ॥ मृद्वस्रवश्नाघे लुधारयेति जकं द्विजः ॥

प्राह्मणानां करे स्वर्गावाचो वेदाः करे हरिः ॥ गात्रे ती

र्थानियागाश्च नाडीषु प्रकृतिस्त्रिवृतं ॥ सावितृकं ठकु

हराहृदयं ब्रह्मसंज्ञकं ॥ तेषां स्तनांतरे धर्मः पृष्ठो धर्म

प्रकीर्तितः ॥ भूदेवा ब्राह्मणं राजन् प्रज्या बंध्याः स दु

क्तिभिः ॥ चातुराश्रम्य कुसस्तामसधर्मप्रवर्तकाः ॥

साक्षापिज्ञानबृहत्कृपोबृहत्काममप्रियाः । तेषां चः पा
 लविभुसवताराकृतामया ॥ महात्म्यं ब्राह्मणानां च
 सर्वपापप्रणाशनं ॥ कलिदोषहरं श्रुत्वा मुच्यते सर्वतो
 भयात् ॥ इति कल्किपुराणे ॥ * — * — * — *
 सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः । तस्मै दाना
 तिदेयानि भक्तिश्रद्धासमन्वितैः ॥ सर्वदेवाग्रजो विप्रः
 प्रत्यक्षचिदशाभुवि ॥ स तारयति दातारं दुरे विखसा
 गरे ॥ हरिश्चर्मो वाच ॥ सर्ववर्णगुरुर्विप्रस्य या प्रोक्तः
 सुरोत्तम ॥ तेषामर्धचक्रः श्रेष्ठः कस्मै दानं प्रदोयते ।
 ब्रह्मो वाच ॥ सर्वेऽपि ब्राह्मणाः श्रेष्ठा पूजनीयाः सदैव
 हि ॥ अविद्यावासविद्यावानाचकार्य्या विचारणा ॥ से
 या ददोषलिप्ता ये ब्राह्मणा ब्राह्मणोत्तमाः ॥ आत्मभ्यां हि
 पिनस्तेऽपि परेभ्यो न कदाचन ॥ अनाचाराद्विजाः पूज्या
 न च शूद्रा जितेन्द्रियाः ॥ अभक्षभक्षका गावः । कोलासु
 मतये न चः ॥ महात्म्यं भूमिदेवानां विशेषादुच्यते
 मया । तव स्नेहादिजश्रेष्ठनिशामय समाहितः ।
 क्षत्रियाणां च वैश्यानां शूद्राणां गुरवो द्विजाः अन्योन्यं गु
 रवो ज्ञेयाः पूजनीयाश्च भूतसुराः । ब्राह्मणं प्रणम्य क्षुधि
 ष्यु ॥ बुद्धानरोत्तमः आयुः पुत्रश्च कीर्तिश्च संपत्तिश्च स

बद्धंते ॥ नवनौ ति द्विजयस्तुमूढधीर्मानवोभुधिसूदध
 नेनतच्छीषं हं तुमिच्छतिकेशवः ॥ * — * — *
 पुण्यादिहस्तत्रा क्षाणस्यप्रणामादिनिषेधोद्यथा ॥ * — *
 पुण्यहस्तंययोहस्तं देवहस्तंचभुसुरं । ननमेव्राक्ष्णं प्राञ्च
 स्तैलाभ्यङ्गितविग्रहं ॥ जलस्य देवलस्य वाधानमस्मितचे
 तसं । देवपुजांचकुर्व्यं तं ननमेवद्व्राक्ष्णं बंधः ॥ वहिष्कि
 यांप्रकुर्व्यं तं भुंजानंचद्विजोत्तमं ॥ तथासासानिगायंतं
 ननमेव्राक्ष्णं बंधः ॥ * — * — * — * — *
 ब्राक्ष्णायचतिष्ठंतिवहवोद्विजसत्तम ॥ प्रत्येकं नम
 स्कारस्तत्रकार्येनधीमता ॥ कृताभिवादनंविप्रंभ
 क्तायायोनाभिवादयेत् ॥ सचांडालसमोज्ञेयोनाभि
 दयः कदाचन ॥ * — * — * — * — *

कृतप्रणामासुर्वेपिनमस्तार्थ्याद्विजैर्द्विजाः ॥
 कृतदोषान्द्विजान्गाश्चनद्विषंतिविचक्षणाः । द्विषंति
 वापिभोहेनतेषांरूष्टः सदाहरिः ॥ जाचकानब्राक्ष्णा
 नयस्तुकोपदृष्टाप्रपश्यति ॥ अचिप्रक्षेपणंतस्यनेचयो
 कुरुतेयमः ॥ विप्रनिर्भतसनंमुढायेनवक्रेणकुर्वते ।
 तस्मिन्वक्रेयमस्तत्रलौहपिण्डं ददातिवै ॥ ब्राक्ष्णाय
 नृहेभुंजोतद्गृहेकेशवः स्वयं ॥ देवताः सकलाः एवपित

रश्मिपर्वयः ॥ * — * — * — * — * — *
 माहात्म्यपादोदकादिमाहात्म्यं ॥ विप्रपादोदकं यस्तु
 कृणामाच वहेद्दुधः ॥ देहस्य पातकं तस्य सर्वमेवाश्रय
 भवति ॥ कोटिमाहात्म्यमर्थेषु संतितीर्थानियानि ॥
 तीर्थानितानि सर्वाणि वसंति द्विजपादयोः ॥ विप्रपादो
 दकैर्नित्यं सिक्तं स्यात्प्रस्थमस्तकं ॥ सस्नातः सर्वतीर्थेषु
 सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ सर्वपापानि धाराणि प्रक्षाल्य
 दिकानि च ॥ सद्य एव विनश्यन्ति विप्रपादां बुधारणात्
 । चयाद्याधयः सर्वे परकृष्णप्रदायकाः ॥ गच्छन्ति
 विजयं सर्वे विप्रपादां बुभक्षणात् ॥ मित्रयंत्र्यानि तो
 यानि दीयन्ते विप्रपादयोः ॥ तैस्तृप्ताः प्रितवः स्वर्गे ति
 ष्ठन्त्या च द्रतारकं ॥ * — * — * — * — * — *
 प्रक्षाल्य विप्रचरणौ दुर्वाभिर्योर्ध्वं येद्दुधः ॥ तेनार्चि
 तो जगत्स्वामि विष्णुः सर्वसुरोत्तमः ॥ विप्रपादां पाद
 निर्मात्म्यं यो नर्त्यः शिरसा वहेत् । सत्यं सत्यमहं वचनितं
 स्य मुक्तिर्हि शास्वता ॥ * — * — * — * — * — *
 माहात्म्यप्रदक्षिणमस्तु ॥ विप्रप्रदक्षिणीकृत्य वंदते यो
 जरोत्तमः ॥ प्रदक्षिणीकृत्वा तेन रुद्रदीपावसुंधरा ॥ मा

क्षणस्य पादसेचनफलं ॥ यो दघातफलतां वलं विप्रा
 णां पादसेचने ॥ इह लोके सुखं तस्य परलोके ततो अधिकं
 ॥ पुत्रार्थो लभते पुत्रं धनार्थं लभते धनं ॥ मोक्षार्थो ल
 भते मोक्षं विप्रपादस्य सेचनात् ॥ रोगी रोगात् प्रमुच्येत
 णपीमुच्येत पातकात् ॥ मूच्यते बंधनाद् द्वौ विप्राणां पा
 दसेचनात् ॥ अनपत्याश्च यानार्थ्या मृतापत्याश्च यास्तियः
 ॥ बहूपत्या जीवत्साः स्युर्विप्रपादांस्तु सेचनात् । * *
 इति पद्मपुराणे क्रियायोगसारे ॥ २० ॥ अध्याये ॥ तस्य
 संध्यायाश्च करणे द्रोषो यथा ॥ नोपतिष्ठति यः पूर्वम्
 नोपास्ते यस्तु पश्चिमाः ॥ सशूद्रवद्वहिंकार्यः सर्वस्या
 द्विजकर्मणः ॥ तस्य संध्यायाः करणे फलं यथा ॥ याव
 ज्जीवनपर्यंतं पत्निसं ध्यां करोति च स च सूर्यं समो वि
 प्रस्ते जहात पसासदा ॥ तत्पादपद्मं रजसासयः पूता व
 सुंधरा ॥ जीवन्मुक्तः स तेजसो संध्यापूतो हि यो द्विजः ।
 सौर्यानि च पवित्राणि तस्य संस्पर्शमावृतः ॥ ततः पापा
 नियांत्यैवैव न ते यादिदोरगाः ॥ * — * — * — *
 इति ब्रह्मवेवर्ति प्रकृतिखंडे ॥ २१ ॥ अध्याये सूर्यसमो
 विप्रस्ते जहात पसासदा इत्यनेन सूर्योपासकाः कृतव्र
 ताः शाकद्वीपे ब्राह्मणाः सूर्यं रूपाएव नान्ये त्वर्थः य

तोऽह्यप्रसङ्गानुसरणे सूर्यशां वसंवादे ऋतव्रतानामव
 सूर्य स्वरूपवर्णितं नान्येषामिति भावः ॥ * *
 ननु सूर्ये ब्राह्मणाः गायत्रीसंज्ञेऽपि दिष्टं भगवंतं सूर्यं
 नडलयं भागं ज्योतिः स्वरूपं सखिदानंदानंत स्वरूपं
 ध्यायंति यजंतीति सर्वशास्त्रेषूक्ते स्मितमचकर्थदुराग्र
 हेनात्र ऋतव्रतानामेव सूर्य स्वरूपेन वर्णितमिति चेत्त
 चाह श्रीभगवानसूर्यः ॥ स्वयमेव शां वपुराणादौ ऋतव्र
 तानामेव सूर्य स्वरूपाराधनेतन्ति रूपकगायत्री च
 दिवैदिकसंज्ञेऽपि दिष्टेऽप्यासनादौ ऋतव्रतानामेव वेद
 वादिनां स्वरूपानंदनिष्ठानां ब्राह्मणानामत्याशयेन सा
 हायस्य वर्णितं ॥ यतो हि जम्बूद्वीपेन वखंडांतर्गतभार
 तवर्षसभ्यंतर्गतदशदेशगतानां विहाय पुनश्च सप्तद्वीपांत
 र्गतानां च सूर्येणां विहाय ॥ द्वारावत्यां श्रीकृष्णस्य भग
 वतो ह्यवश्रीशां वस्य रोगापनयनार्थं निचबने सूर्यस्वरूप
 स्य पनसमये यज्ञारंभे श्रीसूर्येण प्रेषितो भगवन् श्रीकृ
 ष्णचंद्रो हि शाकद्वीपे गतो वै तत्र स्थानां ऋतव्रतानां ब्रा
 ह्मणानामष्टादशकुलानां वेदवादीनां मोक्षपरानां स्व
 वर्णाश्रमधर्मनिष्ठानां प्रार्थनापूर्वकं ब्राह्मणकुलं स्ववाह
 नमरुडोपरि सस्थाप्यत्यादरेणैव श्रीसूर्याराधनार्थे द्वा

रिकायामंतर्भवेनेखकोयदेवमंदिरेशीसूर्य संस्थाप्य
 तदाराधनार्थं कृतव्रत कुलब्राह्मणगणं स्थाप्य कृतव्रता
 नामाहात्म्यं च वर्णितमते। भगवद्रूपसूर्ये। पावनारा
 धनसंचगायत्रादिविहितवैदिकादिकमंचे। पावनेतेषां
 कृतव्रतानां ब्राह्मणा नामावश्यकत्वे अधिकारं सूचित
 मितिभावः ॥ मगब्राह्मणभूयिष्ठा इत्यत्र योपदिष्टं
 पक्षद्वीपे ब्राह्मणाः स्वकर्मनिरता मगाः ॥ स्वकर्मे ब्रा
 ह्मणकर्म वेदवेदान्तापनिषदादिश्रवणमनननिदिध्या
 सनसाक्षात्कारस्वरूपानंदपरब्रह्मावगतस्वानंद तत्त्वा
 ब्राह्मणा इत्यर्थः ॥ * * — * — * — * — *

॥ * । पनस्याह॥ मग इत्यस्य । चितव्याख्यानं । * ॥

मः कालीकेशतः कालीमहाकालीमहान्तकः ॥ वैकुं
 ठो वसुधाचंद्रो रविः पुरुषराजकः ॥ वसुधास्थाने वसु
 दा इति वा पाठः ॥ कालभद्रो जयामेधा विश्वदा दीप्त
 संज्ञकः ॥ जठरं चम्पामामानं लक्ष्मीमाता प्रबंधनी ॥
 दीप्तस्थाने दीपः इति वा पाठः ॥ विषं शिरो महावीरः
 शशिप्रभाजनेश्वरः । प्रमत्तः प्रियसुं रुद्रः सर्व । गोवन्ति
 मंडल ॥ मातंगमास्त्रिनी बिंदुः श्रवणाभरथो नियत ॥
 रथस्थाने मथ इति वा पाठः ॥ * ॥ गः गो ॥ गौरी रवी गंगा

गणेशोक्तेश्वरः ॥ शार्ङ्गोपचान्तकोगाथागंधर्वः
 स्वर्गः सृतिः ॥ सर्वसिद्धिः प्रभाधुआद्विजात्यः शि
 वदर्शनः विश्वात्मागौः पृथगूपावालबन्धस्त्रिलोचनः ॥
 गीतं सरस्वतीविद्या भोगिनीनन्दनो धराभोगवतीचह
 दयं ज्ञानं जालंधरो वलः ॥ वलस्थानेनरोवेति षाठः ॥
 इति नन्दनभट्टाचार्यकृत वर्णमालायां मंत्रविबेकुठं
 भर्गज्योतिः स्वरूपं परमात्मानं ॥ ग ज्ञानविषयेह
 तत्कं जे दर्शनं गमनादिकं येषां ते मगाः ॥ मंत्रविष्यं ज्यो
 तिः स्वरूपं सच्चिदानन्दानंतविभुद्यापकं परं परमात्म
 स्वरूपमात्मैष्टतमं गायंति ध्यायंति ये ते मगाः वेदस्वरूपि
 णः सूर्यरूपावेत्यर्थः ॥ * — * — * — *
 अथास्योपरिमान्य वर्य्य श्रीयुक्तपंडित राजवल्लभमिश्र
 महामहोपाध्याय ब्रह्मात्मैक्य प्रतिपादकतत्त्वमस्यादि
 महावाक्येन विज्ञानानुभव स्वरूपानन्दपरायनस्याप्य
 प्रसंगमतिर्ज्ञातव्या ॥ * ॥ पितृआद्वादौ समुपस्थितेशाकद्वी
 पोयाब्राह्मणानिमंचणीया ॥ न ॥ बा ॥ तथादैवकर्म
 णिपूजनोयास्तेन वेति प्रसू ॥ उत्तरमुच्यते ॥ शाक
 द्वीपियाब्राह्मणानिमंचणीया एवपूजनोयाश्च ॥ भवि
 ष्यदादिपुराणादौ ॥ तेषामतिप्राम्स्तय बोधनात्तथाच

भविष्यत्पुराणेषां बलकं प्रतिब्रह्मवाक्यम् । प्रथमं भो-
 जकाभोज्याः पुत्रस्वविदुषैः सह ॥ तेषां मृते मंचविदस्त-
 थावेदविदो द्विजाः । भोजकाश्चाकद्वीपीया ब्राह्मणा-
 एतन्निरुक्तिश्चाग्रे विस्तरतो निरूपयिष्यते । पुत्रेति या-
 ज्वल्कसंबोधनम् ॥ वातसल्यातिशयद्योतनार्थं स्व-
 विदुषैः स्वपुरोहितैः स्वविदुषैरिति क्वांसः प्रयोगः भो-
 जकश्च दस्युनिरुक्तिरुक्ता भविष्यत्पुराणे ॥ सप्तमो क-
 ल्पेशतानिकसूक्तसुखादेः ॥ साम्बं प्रतिव्यासवाक्येन
 शाकद्वीपीयब्राह्मणानुसक्रम्य ॥ श्रुयंते ऋषयः सर्वे
 भोजने नियमस्थिताः भुञ्जते वापि सौमनेन तेन ते भोजका-
 स्मृताः ॥ मुनिवर्याकृतस्तेऽपि शाकद्वीपनिवातिनः ।
 अन्यदपि ॥ धूपनाल्यैश्च गंधैश्च उपहारैस्तथैव च भोजय-
 न्ति सहस्रांशुं तेन ते भोजकाः स्मृताः ॥ इति ॥ दानादा-
 वपित एव तथा च भविष्यत्पुराणे ॥ रत्नानिवस्त्राणि
 तथा च गावः सुगंधमाल्यादिह विष्यमन्नम् ॥ तपस्विनां
 वाप्यथ भोजकाय देयं तथा नाप्रियमात्मनो यत् ॥ आ-
 त्मनो नाप्रियं नामात्मन्तप्रियमित्यर्थः ॥ न जह्यस्य प्रकृ-
 तार्थं दातुं बोधकृत्वात् ॥ भवेदस्माभ्यो यदि भोजकानां
 धिमास्तु दार्हन्ति जपोपजीविनः ॥ येन च विदवा ब्राह्मण-

पाठकाश्च ये वापि सामाध्ययने नियुक्ताः तथा कल्पतरौ हे
माद्राचसूय्यं व्रतमुपक्रम्य ॥ सप्तम्या चैव मासस्य भोज
ये भद्रो जकानवधः सघृतं भोजनं देयं भोजयित्वा विधा
नतः ॥ भोजकाय प्रदेया तु दक्षिणा खर्णमायकम् सघृतं
भोजनं देयं रक्तावस्त्राणि चैव हि ॥ अलाभे भोजकाना
न्तु दक्षिणीया द्विजोत्तमाः ॥ तथैव भोजनीयाश्च अद्भु
या परया विभो ॥ इति दक्षिणीया दक्षिणार्हाः ॥
तथा शास्त्रपुराणेष्टत्रिंशत्तमेऽध्याये ॥ नारदं प्रति
शास्त्रप्रश्नः स गेवै पूजिते विप्रेयतफलं प्राप्यते नरैः ॥ भो
जनेयतफलं चैव तन्मे कथय सुव्रत ॥ स गः शाकद्वीपो
यो ब्राह्मणः ॥ अत्र प्रमाणं भविष्यत्पुराणस्य ॥ सप्त
मी कल्येशतानीव सुमन्तुसुब्बादे ॥ श्रीवासूदेवं प्रतिष्ठा
सुवाक्यम् ॥ आयन्ति च संकारं ये ज्ञानं तेषां तदात्मकं स
कारो भगवान् रुद्रो भास्करः परिकीर्तितः सकारध्यान
योगाच्च मगाह्ये ते प्रकीर्तिताः इति तथा शास्त्रपुराणे
सप्तमी कल्येशतानीकं प्रति सुमन्तुवाक्यम् ॥ शाकद्वी
पीय ब्राह्मणानुपक्रम्य कथं पूजाकराह्ये ते किं मगाः किंच
भोजकाः एतत् सर्वं समाचक्ष्व भोजकानां विचेष्टितम्
। त्वस्य ववनं युत्वा कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ कालीसुतो

महातेजा उवाच परमं वचः ॥ साधुसाधु घदुःखेष्टसाधु
 पृष्टोऽस्मि ब्रत ॥ दुर्गं वै चेष्टितं किंतु भोजकानां न संश
 यः ॥ भास्करस्य प्रसादेन ममापि स्मृतिरामता ॥ यथा
 स्यात्तं वशिष्टेन तथा हि वचनं कृतं स्तब्धः ॥ मनां चरितं
 स्रेष्टं शृणु त्वं कृष्ण नन्दन ॥ ज्ञानवेदिन एवैते कर्मयोग
 समाधिताः ॥ पूर्वकालेन विप्रोक्तं वचनं तत्स्मराम्यहम् ।
 विपर्ययं तेन वेदेन मगा गायं त्य तोमगाः ॥ विपर्ययं तेन ॥
 व्युत्क्रमेण प्रातिहोस्येनेत्यर्थः ॥ * * * * *
 षट्कस्मासय जुषामं चैर्वि पर्यस्तैस्तु नित्यमः गायं त्यर्कं वि
 धानेन मगास्तेन ततः स्मृताः ॥ पुनरन्यत्र भविष्यत्पुराणे
 श्राव्यं प्रतिनारदवाक्यम् ॥ शाकद्वीपादिहानीता ये मगा
 वेदपारगाः ॥ तेषां संदशनात्त्यानात्पूजनात्सर्वकर्मसु ॥
 प्राप्तराशिर्यशोय्यं ते कामप्राप्तिश्च जायते ॥ तेषां शाक
 द्वीपीनां ब्राह्मणानां सर्वकर्मस्थित्यनेनोपवासैकभुक्तान
 ता वित्तदानरूपं बहिर्धदैवं तथैको द्विष्टपार्वणश्राद्ध
 रूपं द्विर्बिधं पिष्टकर्म यत्प्रचक्षते तत्र पापराशिर्यशिर्य
 त्कामप्राप्तिश्च जायते ॥ इत्यनेन पापक्षयार्थमनुष्ठाय
 नेनित्येनैमित्तिके पुत्रपौत्रकलत्रलक्ष्मीकोर्तिस्वर्ग
 मोक्षादिकामनया तदभिजापसिध्यर्थं वानुष्ठायमाने

कास्येचकर्मणि ममानां प्राज्ञानां सुदर्शनात् पूजनात्
 दानात् कर्मानुष्ठाने कलं सिध्यति । तथान्यदपि भवि
 प्यत्पुण्यं सुमंतु वाक्यं ॥ यस्य भुंक्ते भोजकस्तु सु
 गंधपुष्पा दनार्चितः ॥ तस्य भानुः स्वयं भुंक्ते पितरो दे
 वतास्तथा ॥ एवञ्च ॥ मगेषु भोजितेषु स्वयं पितरो भुंजते ॥ इ
 त्वनेन पितृणां साक्षात् स्मृतिर्भवति । इति वदता ॥ पितृ
 त्वपत्यर्थं क्रियमाणेषु आद्वे मगाः ॥ नियमेन भोजनीया
 स्तेषु भोजितेषु पितृणां विशेषतस्तृप्तिर्जायते । इत्युक्तं
 पितृत्वपत्यर्थं हि साद्वमनुष्ठीयते । इति स्कंधपुराणे
 पि ॥ कृष्णस्तु भगवान् शाकादे दवेदांगपारगान् । शा
 कद्वीपात्मगान् विप्रानानादिष्वतिदापरे ॥ तदा कुष्टा
 न्नं श्रुतिं सत्यं सत्यं वदास्य हं ॥ इत्यादिवचोभिः शां
 वकुष्टापनयनार्थं भगवता श्रीकृष्णो नानोतामागस्त
 थादशरथेन पुष्पैश्चार्च्यं चानीता इति तथा तन्निंदकानां
 च बहुशो दोष उक्तः ॥ इति स्पष्टं ॥ ननु वाचस्यत्यादि
 निबन्धेषु कुलाहंकारिणः शांवाद्याधामुष्टिकुलं व्यनाः
 कुकर्मसंस्थिताश्चेते कुपयाः परिकीर्तिताः ॥ एतैः स्व
 एतच्च ददं च साद्वगच्छति दानवान् ॥ इति पुराणवच

सा । सगामांश्राद्धे निषेधश्चोक्तो विरुद्धेति । तच्च हि शा
 वामगानुष्ठिकामस्ता इति व्याख्यानादि चेन्न तत्र वचसि
 कुकर्मसंस्थिता ह्येते इति हेतुगर्भविशेषणेन व्याधादि
 साहचर्येण च मगशब्देन अपकमांसमन्त्रकामनुष्यहिंस
 कावधुवाण देशजाये मगामगदेशस्थाः मगसागरात्
 किञ्चित्पूर्व भागे दुर्गमवनांतरे सागराभ्यंतरदेशविशे
 षे मगा आतिविशेषास्ते एवात्र विवक्षिता एव कुदेशवा
 शोद्भवाः कुकर्मनिरता मगामगदेशविशेषस्थाः प्रजा एव
 रुपाजानाः आद्धेहेया इति प्रसिद्धं वंगदेशीयानां ।
 किंतु न हि कुचापि मगशब्देनात्र प्राक्ष्यणस्वरूपे कुकर्मसं
 स्थित्वं प्रतिपादितं । यतो हि शांभुकुष्ठापनस्य नार्थः ।
 शाकद्वीपादानीता अतएव वायुपुराणे शाकद्वीपस्थश्च
 तुर्विधवर्णनिरूपणप्रसंगे भगवतोक्तं चाह । मगात्रा
 क्षणभयिष्ठाः क्षत्रियामागधाः सताः वैश्यास्तुमान
 साः प्रोक्ताः सूद्रास्तेषां तु मंदगा ॥ इत्यत्र प्राक्ष्यणभयि
 ष्टात्राक्ष्यणश्रेष्ठाः । * — * — * — * — *
 इति व्याख्यातं ॥ एवं चोक्तं कुष्ठवाचकसां वनमगशब्द
 यो र्याधसदृशेष प्रवृत्तिर्निरुद्ध विपरीत क्षणधारक
 सिपुश्च जनशब्द इति सुधियो विविधभावयंतु । * *

इति श्रीविष्णुश्चर धामकाशीस्य परब्रह्मात्म्यं व्यास
यस्योत्पत्तिपंडितराजबल्लभ मिश्राचार्यवर्येण संगृही
तस्योपरितचस्थानां विदुषां संमतिश्चावाह ॥ * — *

संमतोयमर्थे भट्टोपनामकप्रभाकरशर्मणः ॥ १ ॥

संमतिरत्रार्थे भट्टोपाख्यसुखारामशर्मणः ॥ २ ॥ संम

तिरत्रार्थे भट्टोपाख्यशगंताप्रशर्मणः ॥ ३ ॥ संमतोय

मर्थे देवोपाख्यगणपतिशर्मणः ॥ ४ ॥ समंस्ताममुमर्थं

देवोपाख्यमहादेवशर्मणः ॥ ५ ॥ कविपुगलजारसर्म

णां ॥ ६ ॥ संमतोयमर्थे नारायणशास्त्रिणां ॥ ७ ॥

समसाययमर्थे भट्टोपनामकवैजनायशर्मणा ॥ ८ ॥

श्रीरामः शं रं गं जं वि श्री ईश्वरदत्तशर्मपंडिताः

॥ ९ ॥ संमतोयमर्थे रामकृष्णाविदुषः ॥ १० ॥ एतत्

पञ्चलिखितवचनमात्रसाध्यमात्रेण संमतिस्तुर्देही

रातंदशर्मणः ॥ ११ ॥ संमतोयमर्थे देवदत्तशर्मणः ॥

१२ ॥ अर्थः संमतोदुर्गादत्तशर्मणः ॥ १३ ॥ * — *

खण्डाकभूमितेनपे निरुक्तसहित्यभूपतेः । तगरेविश्व

नायस्यवस्येयामकसिता ॥ १४ ॥ स्मृतिस्माद्यमग

हेपिबलपत्रपेठिका ॥ काशिस्यविद्वत्समत्याराज

लभनिर्दिता ॥ * — * — * — * — *

इति श्रीविश्वेश्वरपुरोकाग्रिधामस्थनाक्ष्णमात्रसंम
 तेशाकद्वीपीनाक्ष्णेपाख्यानं महामहिमं श्रीयुत्तरी
 मानराजवज्रभूमिः पंडित विरचिता खलुवक्रचपेदि
 कासमाप्ता ॥ तथा हरिस्तुष्यतु सर्वदैव ॥ ॥ ॥

अथ संक्षेपेण गोत्रप्रवरनिर्णयः ॥ तत्र गोत्रस्य चणं चाह
 वौधायनः ॥ विस्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजो यगौतमः
 अश्विर्वशिष्ठः कश्यप इत्येते सप्तर्षयः ॥ एक एव ऋषिर्या
 वत प्रवरेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वमन्यधभृगूङ्गिर
 साकृणात् ॥ भृगूङ्गिरेणेषु जमदग्निगौतमभरद्वाजे
 ष एकप्रवरसाम्ये गोत्रसाम्ये वा विवाहेनैव कार्यः ॥
 गोत्राणितु सहस्राणि प्रयुक्तान्यर्बुदानि च ॥ उनपंथा
 शदेवैषात्र वराऋषिदर्शनात् ॥ तत्र सप्तभृगवः ॥ वतसा ॥
 विदा आर्ष्टिषेणायस्का मित्रेयवः बैन्याः शुनका इति ॥
 अथाङ्गिरसः ॥ ते गौतमाभरद्वाजाः केवलङ्गिरसस्येति
 त्रिधा ॥ तत्र गौतमाः दश ॥ आपास्याः शरदंताः कौमं
 ताः दीर्घतमसः औशनसः कारेणपालयः राङ्गणाः
 मेमराजकाः वामदेवाः बृहदुक्था इति गौतमानाम
 विवाहः ॥ ॥ अथ भरद्वाजः ॥ ते चत्वारः ॥ भर
 द्वाजाः गगाः ऋक्षाः कपयः ॥ इति ॥ भरद्वाजानाम्

पिसव्ये षामविवाहः * ॥ अथकेवसाङ्गिरसः ॥
हरितानामाङ्गिरसाम्बरीषयौवनाश्चेति ॥ आयोमां
धातावा ॥ वतसानामाङ्गिरसमांघाटकौत्सेति ॥
कणवाणामाङ्गिरसाजमोढकाणवेति ॥ रथीतराणां
माङ्गिरसवैरूपशथीतरेति ॥ आङ्गिरससवैरूपपास्व
दश्चेतिवा ॥ अष्टादंष्टुपास्वदवैस्वरूपेतिवा । मुद्गला
नामाङ्गिरसभाग्याश्चमौद्गल्येति ॥ आयःतार्क्षीवा ।
विष्णुवृद्धानाङ्गिरसपौरुक्रुत्सचासदस्यवेति ॥ एषां
स्वगणंविहायसव्यैर्विवाहोभवति ॥ हरितकुत्सयो
स्तुनभवति ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ *
अथात्रयःतेचत्वारः ॥ आत्रेयाःवाङ्मृतकाःगविष्टिराः
मुद्गलाइतिअत्रोणांसव्यैषामविवाहः ॥ * ॥ * ॥ *
अथविश्वामित्रः ॥ तेदशकुत्सिकाःलोहिताःरौसकाः
कामकायनाअजाःकताः धनंजयाः अयसर्षणाः पूर
णाः इन्द्रकौशिकाइतिएषांविश्वामित्राणामविवाहः
अथकाश्यपाः ॥ तेषंचनिधुवाः कश्यपाशाण्डिलाः
रेभाक्षयश्चनिधुवानांकाश्यपवत्सारनेध्रुवेति ॥ क
श्यपानांकाश्यपावत् सरासिततिरेभाणाकश्यपावत्
सारवैवेति ॥ शाण्डिकानांकाश्यपावत्सारशाण्डिल्ये

॥ अन्तस्थाने देवलावासितो वा ॥ श्राण्डित्यासितदेव
 लेति वा काश्यपासितदेव लेति वा अत्यथोर्थत्यथोर्वा ॥
 देवलासितेति द्वावा लौगाक्षीन्वक्ष्यामः एषां कश्यपा
 नामविवाहः ॥ * — ॥ अथ वसिष्ठा ॥ * — ***
 तेषां वसिष्ठाः कुण्डिना उपमन्यवः पराशराजातुकर्ण्य
 येति वसिष्ठानां सव्ये षामविवाहः ॥ अथ गसत्यः
 तेषां चारः इधमवाहाः सोमवाहाः साम्नाकहाः यज्ञवा
 हा येति गसत्यानां सव्ये षामविवाहः ॥ * — ***
 अथ द्विगोचाः ॥ श्रौगशेशिरोणा माङ्गिरसवार्हस्यस्य
 भारद्वाजकात्यायकीलेति पंच ॥ एषामप्यविवाहः ॥ ***
 अथ मातृगोचनिणयः ॥ मातृगोचस्य सुतामूढा मातृगो
 चान्तयेव च ॥ समानप्रवरां चैव गत्वा चन्द्रायणं चरेत्
 ॥ गोचां मातुः सपिण्डां च विवाहे गोबधः स्मृतः इदं मातृ
 गोचवर्जनं माध्यन्दिनीयानामेव ॥ मातृगोचमाध्यन्दि
 नीयानामेव ॥ मातृगोचमाध्यन्दिनीयानि तिस्रस्त्याषा
 ढे । के रितिकचित्महाराष्ट्रकल्पितं तन्निर्मूलं ॥ अन्य
 यागुर्जरादेः कातोयस्य कुतेन निशेषः अतएव वाहप्रवर
 संजरीकारः । शेषस्यातिशयत्वात् सव्ये षामातृगो
 चवर्जनमिति यतः गुर्जरादीनां माध्यन्दिनीया नामप्य

वरणात् एकस्मिन् प्रवरे तुल्ये मातृगोषे ॥ रस्य च । तमु
 दाहो न कुर्वीत सा कन्या भगिनोऽसृतेति मातृकुले प्रव
 रचितं न मुक्तं तदा सुरादि विवाहो ऽप्यपरमिति दिक् वि
 स्तरस्तु यथांतरेभ्यो ज्ञेयः समोच्चादिविवाहे प्रायश्चित्तं
 स्मृत्यर्थं सारे । * — * — * — * — * — *
 इति निर्णयसिंधौ गोत्रप्रवरं विवाहादौ चिंतनीयमिति
 अथ प्रतिकूलादौ ज्योतिर्निबंधे गर्गः कृते तु निश्चये पश्चात्
 न्युर्भवति कस्यचित्तदानमंलं कुर्यात् त्वत्ते वैद्यमाप
 नुयात् ॥ ज्योतिर्मेधातिथिः बधवराय घटिते सुनि
 श्चिते वरस्य गेहे यथ कन्यकायाः मृत्युर्यदि स्यान्मनुजस्य
 कस्यचित्तदानकार्यं खलु मङ्गलं बुधैः ॥ मङ्गलं विवाह
 भूमुराह वागदानानंतरं यच्च कुलयोः कस्यचिन्मृत्युः तदो
 दाहो नैव कार्यः खवंशचयदोषतः ॥ अत्राह शौनकः व
 रबध्वेः पितामातापितृव्यसप्तहोदरः सितवस्त्रो सुतो
 आता भगिनीचा विवाहिता एभिरच विपन्नैश्च प्रतिकू
 लंबुधैः स्मृतं च न्यैरपि विपन्नैस्तु केचिदूचुर्न तद्भवेत् नाण्ड
 व्यः वागदानानंतरं मातापितामाता विपद्यते विवाहो
 नैव कर्तव्यश्च वंशहितमिच्छता संकटे तमेधातिथिराह
 वागदानानंतरं यच्च कुलयोः कस्यचिन्मृतिः तदा संवत्

सरादृङ् विवाहः शुभदोभवेत् स्मृतिरज्ञावत्त्वा पितुर
 ब्दमशौचं स्यात्तदृङ् मातुरेव च मासचयंतु भार्याया
 स्तदृङ् भ्रातृपुत्रयोः अन्येषां तु सपिण्डानामशौचं मास
 मोरितं तमंतं शान्तिकं कृत्वा ततो लडनविधीयते ज्यो
 तिर्निबन्धे प्रतिकूले पिकर्तव्यो विवाहे मासतः परं शान्तिं
 विधाय गादत्वा वाग्दानादिचरेत् पुनः शान्तिं विनायक
 शान्तिं तथा च मेधातिथिः संकटे समनुप्राप्ते याज्ञवल्केन
 योगिना श्रुतिरूक्ता गणेशस्य कृत्वा तां शुभमाचरेत् प्रति
 कूलेन कर्तव्यो गच्छेत् यावदुत्तुचयं प्रतिकूले पिकर्तव्यमि
 त्याहुर्वहुविपूवे प्रतिकूले सपिण्डस्य मासमेकं विवर्जयेत्
 ज्योतिः सारदुर्भिश्च राष्ट्रभङ्गे च पित्रोर्वाप्राणसंशये
 प्राढायामपि कन्यायां नानुकूलं प्रतीक्षाते मेधातिथिः
 पुरुषयपर्यंतं प्रतिकूलं रुगोचिणं प्रवेशनिर्गमौतद्वत्
 तथा मुण्डनमण्डने प्रेतकर्माण्य निर्वर्त्य चरेन्नाभ्युदयक्रि
 यां चतुर्थं ततः पुंसि पंचमेशु भदं भवेत् ॥ * — *
 * इत्यपि निर्णयसिंधौ विवाहादौ चिंतनीयमिति *
 * सामवेदस्याखिलसहस्रभेदतासीत् ॥ तेषां प्रचामि।
 आसुरायणीयाः वासुरायणीया ॥ वार्तान्तवेद्याः ।
 प्राचक्षा ॥ ऋग्वर्णभेदाः । प्राचीनयोग्या ज्ञानयोग्या

राणायणीपाश्चेत्यष्टभेदशाखा तच्चराणायणीयानां न
 वभेदाः सन्ति राणायणीयाः प्राज्य यनीयाः श्रावाय
 नीयाः इतिशाठामुग्याः इतिचपाठः सात्वलाः सात्वमु
 द्गवाइतिवापाठः । मौद्गलाः खल्वलाः महाखल्वला
 लाङ्गलाः कोथुमाः गौतमाः जैमिनोया इति ॥ तेषां
 मध्ययनं षष्टौ सामसहस्राणि सामानि च चतुर्दश षष्टौ
 सतानि दशेति दशसप्तसुवास्तु खिल्याः ससुपर्णप्रेक्षाः ॥
 एतत्सामगणं स्मृतं ॥ * — * — * — * — *
 सामवेदस्य कास्य पगोचं विष्णुर्देवत्यं जागतं छन्दः ॥
 सामवेदो नित्यस्त्वग्वीशुचिः शुचौवासीशुचिवासाः क्षो
 भीशसौदाण्डीचर्मीदण्डीकांचननयनः आदित्यवर्णः
 वर्णे नषडरत्निमाचः इति सामवेदस्य वर्णनं ॥ * * *
 यजुर्वेदस्य षडशीतिभेदा भवन्ति तच्चरकाणां द्वादश
 भेदा भवन्ति ॥ चरकाः १ आगृहकाः १ कठाः ३ प्राज्यक
 ठाः ४ कपिथ्यलकठाः ५ उपमन्याः ६ आष्टलकठाः ७ चा
 रायणीयाः ८ वारायणीयाः ९ वर्तांतवेयाः १० खेता
 खतराः ११ मैत्रायणीयाः १२ इति ॥ तच्चमैत्रायणी
 याणां सप्तभेदाः सन्ति ॥ मानवाः १ दुदभाः २ चैके

याः ३ वाराहाः ४ हारिद्रवेयाः ५ प्रक्षामाः ६ श्यामाय
 णीयाश्चेति ७ ॥ तेषामध्यपनमष्टौ यजुः सहस्राण्य
 धीत्यशाखापारोभवतितान्येवद्विगुणान्यधीत्यपदपारो
 भवति ॥ तान्येवत्रिगुणान्यधीत्यक्रमपारोभवति ॥
 षडङ्गान्यधीत्यषडङ्गविद्भयति ॥ शिच्चा १ कल्थो २
 व्याकरणं ३ निरुक्तं ४ कन्दो ५ ज्योतिषमित्यङ्गानि ॥
 तत्र राक्षोदीच्यानैऋत्यनैऋत्यः ॥ तत्रवाजसनेयानांरुद्र
 भेदाभवन्ति ॥ जाकलाः १ औधेयाः २ काखाः ३ माध्य
 न्दिनाः ४ शपीयाः ५ तापनीयाः ६ कापालाः ७ पौंडू
 वत्साः ८ आवठिकाः ९ पामारटिकाः १० परामावटि
 कापिवापाठः १० पाराशरीयाः ११ वैधेयाः ११ वैधे
 याः १२ वैनैया १३ उषेयाः १४ गालवाः १५ वैजवाः १६
 कात्यायनीयाः १७ ॥ इतितत्रतैतिरीयाणां द्विभेदा
 भवन्ति ॥ डैच्चा १ खमध्यापिवापाठः खाण्डिकेयाश्चेति
 २ ॥ तत्रखाण्डिकेयानंपंचभेदाभवन्ति ॥ आपस्तम्बो १
 बौधायनो २ सत्याषाढो ३ हिरन्यकेशी ४ चोव्वेयाश्चे
 ति ५ औधेयोचवापाठः तत्रकटानांतूपगानविशेषाः
 चतुश्चत्वारिंशत्तूपग्रंथान् ॥ संचब्राह्मणयोर्वेदस्त्रिगुणं
 यत्रपष्यते ॥ यजुर्वेदः सविज्ञेयः शेषाः शाखांतराः

सृताः ॥ * * * * *
यजुर्वेदस्यभारद्वाजगोत्रं ॥ रुद्रदैवतं ॥ त्रैष्टुभंछंदः
॥ यजुर्वेदः कृशोदीर्वः कपालोताम्रवर्णः कांचन
नयनः ॥ आदित्यवर्णोऽवर्णेनपंचारत्निमात्रः ॥ * * *
इतियजुर्वेदगणंस्मृतं ॥ * ॥ अथर्ववेदस्यनवभेदा
भवन्ति ॥ पयलाः १ दांताः २ प्रदांताः ३ स्नाताः ४ स्ना
तावापाठः ॥ स्नाताः ५ ब्रह्मदावलाः ६ शैानको ७ देव
दर्शतो ८ चरणविद्याश्चेति ९ दाता १ प्रदाता २ उ
ता ३ ब्रह्मदीपशी ४ वेदशी ५ ॥ इतिभाष्येनामांतरं
तेषामध्ययनपंचकल्पानिभवन्ति ॥ नक्षत्रकल्यो १
विधानकल्यो २ विधिविधानकल्यः ३ संहिता ४ शा
न्तिकल्यश्चेति ५ सर्वेषांवेदानामुपवेदाः सन्ति ॥ अग्वे
दस्यआयुर्वेदः ॥ यजुर्वेदस्यधनुर्वेदः ॥ सामवेदस्य
गांधर्ववेदः ॥ उपवेदः ॥ अथर्ववेदस्यशस्त्रशास्त्राणि
भवन्ति ॥ अथर्ववेदस्यवैजायनगोत्रं ॥ इन्द्रदैवत्यंअनु
ष्टुभंछंदः ॥ अथर्ववेदस्त्रीक्षणश्चण्डःकृष्णः कामरूपी
चुत्कर्मो ह्येवसाध्याः रुद्रकर्मिष्वेवसाध्याइतिवा
पाठः ॥ अथध्यानंध्यायामित्वं पद्मपत्रायताच्च कुंचित
केशं ब्रह्मदैवत्यमायं ॥ * * * * *

✽ एतत्तु अथर्ववेदगणसूतं ॥ ✽ ।

ऋग्दद्याष्टौस्थानानिभवन्ति ॥ चर्चायावकः १ चर्च
कः २ अवणीयपारः ३ क्रमरथः ५ क्रमजटः ६ क्रम
शठः ७ क्रमदण्डश्चेतिः ८ चतुष्टारायणमेतेषां ॥ शा
खाः पंचविधाभवन्ति ॥ आश्वलायनी १ सांख्यायनी
शाकला २ वाष्कला ४ माण्डुकेयाश्चेति ५ तेषामध्य
यनं ॥ अध्यायास्तुषष्टिः ॥ मण्डलानिचदशैवतु ॥
एकर्च एकवर्गस्यादेकश्चनवस्तथा ॥ द्वौवर्गौ ऋचौज्ञे
यौचौणिऋचशतंसूतं ॥ चतुर्ऋचंसमाख्यातं षट्सप्त
त्युत्तरं शतं पंचर्चं द्वादशशतान्यष्टाविंशोत्तराणि च षट्
शतचयं षडर्चं च सप्तपंचाशदुत्तरं ॥ सप्तर्चमेकोनविंश
दुत्तरं शतमेकक ॥ अष्टष्टाः पंचपंचाशद्वर्गाः स्युर्नाधि
कोत्तराः ॥ वर्गाणां परिसंख्यातं द्वे सहस्रेषुदुत्तरे ॥ सहस्र
मेकंसंज्ञानां निर्विशंकं विकल्पानां ॥ दशसप्तसुपच्य
न्ते संख्यातं वैपदक्रमं ॥ एकशतंसहस्रं वाद्वीपंचाशत्
सहस्राद्व ॥ एतानिचचतुर्दशवाग्निष्ठानां ॥ इतरेषां
पचाशोतिक्रमकास्तेतुषष्टयं ॥ चतुस्त्रिंशत्सहस्रा
णि द्विस्त्रिंशत्सहस्राणां द्वात्रिंशत्षोडशोत्तरा ॥ च
त्वारिंशत्सहस्राणि द्वात्रिंशत्पंचाचरसहस्राणि ॥

कृचां दशसहस्राणि कृचां पंचशतानि च ॥ कृचामशीति
पादश्चैतत्पारायणमुच्यते ॥ एककृचैकवर्गश्च एकस्र
नवकस्तथा ॥ द्वावर्गौ द्वे कृचौ त्रयोचोणिचोणिशत
स्तथा ॥ अष्टमेकं सुक्तानां पंचानां शतमानविंशतिः ॥
सप्तकानां द्वे च सप्तोत्तरे शते ॥ चतुःकृचे चोणिशतानि
च कानां चोण्याषष्टिरष्टकानां ॥ कृग्वेदमात्रे च गोत्रं
रुक्मवर्णं स्रष्टुलोमप्रमाणं ॥ वन्देरौद्रं चैष्टुभंताम्
वर्णं भारद्वाजं रुक्मनेचं कृशाङ्गः स्रष्टुर्वेदं दीर्घमादि
त्यवर्णं कापालीनं पंचचारन्तिमात्रं ॥ * * * * *

॥ * इति कृग्वेदगणं स्मृतं ॥ * ॥

इदं दैवतं रूपं गोत्रप्रमाणं कंदो वर्णं वर्णं यतिसविद्यां
लभते सविद्यां लभते ॥ जन्म जन्मवेदपारो भवति अत्र
तो ब्रती भवति अप्रयताः प्रयतो भवति अक्षचारो ब्रह्म
चारो भवति जातिस्मृते जायति ॥ * * * * *

* यद्दं चरणयूहं श्राद्धकाले सदा पठेत् ॥ *

अक्षय्यमभवत् श्राद्धं पिष्टणामुपतिष्ठति ॥ योऽधोते
चरणयूहं सविप्रः पंक्तिपावनः ॥ पावयत्यखिलान्पूजा
नपुरुषान्सप्तसप्त च ॥ लोकातीतं महासान्त्वनमृतत्वं
गच्छति ॥ उानमः इत्याह भगवानद्यासः पाशशरीयो

व्यासः पाशशरीयः ॥ * ॥ इति चरणव्यूहसूत्रवेदनि
 र्णयगोत्रवर्णनं ॥ * ॥ वेदान्तवेधचरणेन यदुत्तमेना
 ज्ञप्तो ह्यमेव नितरां यदुनाथविप्रः सर्वार्थसारश्रुतिनिर्ण
 यपद्यजातव्याख्याचकार सुभगां सुभगाः पिवन्तः ॥ *
 इति श्रीमत् राधावल्लभचरणशरणाश्रयापन्नयदनाथ
 शास्त्रिणा सह्यतीता र्व्यार्थावभासिकानिर्णयदीपि
 कासमाप्ता ॥ * ॥ तथा हरिस्तुष्यतु सर्वदेव ॥ * ॥
 सन्वत १९३ साधुशुक्लश्रीपंचम्यांगुरुवामरे श्रीहंदावज
 धाम राधावल्लभचरणशरणाश्रयापन्नवभनवलायरे
 श्रीयदनाथशास्त्रिणोर्बिजयतु सदा संगलं ॥ * * *